

İkbâl'in oğlu Cavid, bu konuya, babası için yazdığı biyografide değinmektedir. İkbâl, arkadaşı Seyyid Nazir Niyazî'yi, Arnold'u bir İslam âlimi olarak kabul etmesinden dolayı uyarılmış ve şöyle demiştir: "İslam âlimi kimdir, sen biliyor musun? Onun yazmış olduğu *el-Dava el-İslam* nedir ki! O İngiliz hükûmeti için çalışıyor. (...) İngiltere'de kaldığım sıralarda, Arnold bana, Edward Brown'un *Edebiyat Tarihi* adlı kitabını tercüme etmemi teklif etti. Fakat bunu kabul etmedim. Çünkü siyasi yaklaşımları birbirine karışmıştı."²⁶

Pencap Üniversitesi'nde felsefe dalında yüksek lisan-sını 1899'da bitiren İkbâl, aynı üniversiteye bağlı Oriental College'a Arapça dalında öğretim görevlisi olarak atandı. İki yıl sonra, 1901 tarihinde bu kolejde İngilizce öğretim üyeliğine, 1903'te ise felsefe öğretim üyeliğine getirildi.

İkbâl'in düşünceye olan yatkınlığı ve yabancı dillere karşı yeteneği dikkat çekmekteydi. Yeni mezun olmasına rağmen, 24 yaşında dönemin saygın bir kolejinde öğretim üyesi olarak itibar kazanmıştı. Aynı zamanda o, yazdığı şiirleriyle de tanınmaya başlamıştı.

Aile Hayatı

İkbâl 1893 yılında Lahor'da kolej öğrencisi iken, ailenin ileri gelenleri tarafından ilk eği Karîm Bî ile evlendirilir. İkbâl henüz 16, Karîm Bî ise 19 yaşındadır. Sonraki yazılardan anlaşıldığına göre İkbâl bu evliliğe razı değildi. Avrupa'dan döndükten sonra 1910 yılına geldiğinde İkbâl,

Muhtar Begüm ile ikinci evliliğini yapar. Daha sonra, Sardar Begum ile 1913'ün başlarında üçüncü evliliğini yapar.

İkbal'in ilk eşinden Aftab İkbal ve Miraç Begüm isimli iki çocuğu olmuştur. Miraç genç yaşta vefat etmiştir. Aftab'ın ise üç erkek çocuğu olmuştur ve daha sonra vefat etmiştir. İkbal'in ikinci eşi Muhtar Begüm'den bir çocuğu olmuş ve doğumundan kısa süre sonra annesiyle beraber vefat etmiştir. Uzun yıllar yaşadığı üçüncü eşi Sardar Begum'dan ise 1924 yılında Cavid isminde bir erkek çocuğu ile 1930 yılında Münirah Banu isminde bir kız çocuğu olmuştur. Cavid İkbal 2015 yılında vefat etmiştir. Cavid İkbal'in Münib ve Velid isimlerinde iki erkek, Münirah Hanım'ın ise Mian İkbal, Esad ve Yusuf isimlerinde üç erkek çocuğu vardır.

Avrupa Macerası

İkbal, Eylül 1905 tarihinde Avrupa'ya eğitimini ilerletmek için gitti. Hocası Arnold, İkbal'in Avrupa'yı görmesi ve oradaki değerli öğretim üyeleri ile tanışıp doktora yapması için tavsiyelerde bulunmuş ve gayret göstermişti. Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'a kaydını yaptırdı ve zamanın ünlü felsefecilerinden Prof. McTaggart'ın danışmanlığında doktora çalışmasına başladı. Ancak o yıllarda bu üniversitede sadece yüksek lisans çalışması yapılabildiğinden, doktora tezini tamamlamak üzere, McTaggart ile ilişkisini de devam ettirerek, 1907

yılında Almanya'ya gitti. Heidelberg'de Almanca öğrenen ve araştırmalarda bulunan İkbal, Münih'te doktora tezini tamamladı ve doktor unvanını aldı.

İkbal Almanya'da Heidelberg ve Münih'te geçirdiği vakitleri daha sonraki hayatında her zaman güzel bir şekilde anmıştır. Almanya'da bulunduğu kısa süre içinde Almanca'yı öğrenen İkbal, çok sevdiği Alman şair Goethe'yi bu şekilde daha iyi okuyabilmiştir. Heidelberg'de Almanca'yı ve Alman edebiyatı ile kültürünü öğrendiği öğretmeni Emma Wegenast'a bir mektubunda şöyle demiştir: "Almanya ruhuma bir nevi ikinci evdi. Bu ülkede çok şey öğrendim ve çok şey düşündüm. Goethe'nin memleketi içimde kalıcı bir yer olarak bulunmaktadır."²⁷ Bir şiirinde Goethe ve diğer meşhur Alman şair Heinrich Heine'den şöyle bahseder: "Hiçbir ulus Alman ulusu kadar şanslı değildir. Goethe'nin nağmelerinin gökyüzünü tamamıyla kapladığı bir zamanda Heine gibi bir şair de bu ulus içinde doğdu. Aynı anda iki bahar!"²⁸

İkbal özellikle Heidelberg'de geçirdiği vakitte Alman kültürünü yakından tanımıştır. Dil ve edebiyat derslerinden sonra şehrin tepelerinde ve ormanlarında yürüyüşler yapmış, Heidelberg'deki Neckar nehrinin etrafında dolaşmıştır. Daha sonradan İkbal'in hatırasına Heidelberg'de bir anıt kitabe konmuştur. Aynı zamanda ismi bir sokağa verilmiş ve kaldığı binanın girişine İkbal'in orada kaldığını belirten bir tabela yerleştirilmiştir.

Heidelberg'den sonra Münih'e giden İkbal burada doktorasını Prof. Dr. Friedrich Hommel'in danışmanlığında

İKİNCİ BÖLÜM

AHLAKI VE ŞAHSİYETİ

Hayat Tarzı

İkbal hayatı boyunca sadelikten yana tavır almıştır. İdeal insan için öngördüğü faktörlerden biri olan “fakr” ı öncelikle kendi hayatında uygulamıştır. Sufilerin kendi hayatlarında uyguladıkları davranışı ifade etmek için kullandıkları “fakr” yoksulluk demektir. Elindekiyle yetinip Allah’tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak manasına gelir.

İkbal kendisini tanımlamada fakrı tercih eder. Diğer sıfatlardan uzak durmaya çalışır. Onun amacı şöhret, liderlik gibi insana gurur verecek hedeflere ulaşmak değildir: “İkbal, ne şehrin şeyhidir, ne şairdir, ne de sufidir. O, yol üstünde oturmuş bir fakirdir ve gönlü zengindir.”

İkbal’e göre fakr, pasif bir tutum değildir. Bu hâle sahip olan kişinin, maddi bağımlılıkları aşmasından kaynaklanan gücü dolayısıyla kendine yeterliği üst düzeydedir:

*“Ben fakirim ama Kelim’in [Hz. Mûsâ] servetine malikim.
Benim kilimimin altında şehinşahların [padişahların]
debdebe ve azameti vardır.*

*Toprağım ama sahralara sığmam; suyum fakat
deryalara sığmam.*

*Ben bir sırça şişeyim, lakin taşın yüreği benim
korkumdan tir tir titrer.”³⁹*

İkbal'e göre Yüce Varlık karşısında teslim olan kişi (merd-i mü'min) bu dünya hayatında yer alan tüm bağımlılıklardan kurtulmuş olur. Ona göre hürriyete kavuşma ancak bu aşamadan sonra gerçekleşir. Kendisini tanımlarken kullandığı ifadelerde gördüğümüz kendine yeterlik mutlak bağımsızlığın bir sonucu değil, aksine maddi bağımlılıkları aşmanın sağladığı bir sonuçtur.

Çerçevesini çizdiği inanan insan (merd-i mü'min) modelinin temel unsurlarını İkbal'in kendi hayatı ile dokuduğunu söyleyebiliriz. Oğlu Cavid'in babasının hayat tarzı hakkında söyledikleri bizler için vazgeçilmez kaynaktır:

“Babam, bana her zaman kendi kılık kıyafetimiz çerçevesinde giyinmeyi öğütlerdi. Elbiselerin pahalı kumaşlardan dikilmesini de hiç hoş karşılamaz ve beni gereksiz yere para harcadığım zamanlarda uyarırdı. Eğer kendisine yatak yerine yerde yattığım söylenecek olsa çok sevinir ve benimle övünürdü.”⁴⁰

“1921'e kadar Lahor'da iki katlı, küçük, mütevazı ve döşenmemiş bir evde oturdu. McLeod Caddesi'ndeki evine geçtikten sonra da sade yaşantısında bir değişiklik olmadı. Zor bela yapılan evinin döşenmesine fazla bir özen gösterilmemişti. Salon ve odalarında Şark havası hâkimdi.”⁴¹

“Babamın işinin olmayışı annemi sürekli olarak kaygılandırıyordu. Doğrusu ben de gerçekte ne iş yaptığımı merak ediyordum. Birisi ne çeşit bir işi olduğunu sorduğunda da kızardığımı hissediyordum. Annem kendimize ait bir ev inşa etmemiz gerektiği inancındaydı; bu onu üzüyordu. O sıralar McLeod caddesinde kirada oturuyorduk.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA DÜŞÜNCE YAPISI

Kur'an ve Peygamber Sevgisi

İkbal'in kişiliğini ve düşüncesini oluşturan temel iki dinamik vardır. Birincisi Kur'an, diğeri ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Her ikisinin etkisi de çocukluğundan başlamıştır. Çünkü her şeyden önce, ilk hocası olarak görülebilecek babası hem Kur'an hem de Peygamber âşığıydı. Kur'an, İkbal'e göre nurun kaynağı, ilahî mesajı barındıran kutsal bir kitaptır. Hz. Muhammed (s.a.v.) ise İkbal için ideal bir insan ve Müslüman modelidir. İkbal, benlik düşüncesinin en yüksek noktasını Hz. Muhammed (s.a.v.)'de görür. Fazlur Rahman, İkbal'in Hz. Muhammed (s.a.v.)'in fiilleriyle Kur'an'ın gerçek mesajını ve kişiliğin öz tabiatındaki ilişkiyi yeniden keşfetmesini İkbal'in vizyonu olarak ifade eder.⁶⁷

Kur'an'ın Yeri

İkbal "Kur'an'ın başlıca hedefi, Allah ve evrenle olan çok yönlü ilişkilerin yüksek şuurunu insanda uyandırmasıdır."⁶⁸ der. Bu yaklaşım tasavvufun müspet bir katkısıdır. Ona göre Kur'an'ın amaçlarından biri de Allah ve kâinat arasındaki çok yönlü münasebetlerin yüksek şuurunu insan ruhunda uyandırmaktır. Böylece insan ruhu berraklık kazanır, bu da krizler ve olaylar karşısında dayanma gücünü artırır.⁶⁹

İkbal, babasından Kur'an okuyarak eğitimine başlamıştır. Kur'an'ı ezberlemiştir.⁷⁰ Onun Kur'an hakkındaki değerlendirmesini kendi mısralarında görmek mümkündür:

"Bizim varımız yoğumuz kitap (Kur'an) ve hikmettir.

Bu iki kuvvet millete itibar, kudret verir."

Bir yorumcu bu durumu şöyle açıklar:

"İkbal'in kaynakları başta Kur'an-ı Kerim ve hadislerdir. Bu iki temel kaynaktan sonra, asr-ı saadetten kendisine kadar gelen İslam irfan ve medeniyetidir. İkbal'in düşünce yapısı bu temellere oturmuştur."⁷¹

İkbal hiçbir şeyi bu Kitap'tan üstün tutmamış ve dünyanın en zengin, en akıllı ve en bilgili insanınca verilecek olan hiçbir hediyeyi bu kitaba eş değerde görmemiştir.⁷² İkbal, Kur'an'la nefes alıp veren, tüm düşünce ve yaşayışını Kur'an'a oturtan bir iman ve fikir adamıdır.⁷³ İkbal'in sadece dinsel yaklaşımlarının değil, tüm felsefesinin motor gücü ve zaman üstü kaynağı Kur'an'dır.⁷⁴ İkbal Kur'an'ın öğretilerini esas olarak dinamik bir dünya görüşüne doğru yönelen bir husus olarak görür. Bir hukuk kaynağı olarak içtihat, onun iddiasına göre bu ilkenin altını çizmektedir.⁷⁵

Kur'an'ın asli mefhumlarını belirli bir tertiple ele alıp şiirlerine hareket noktası yapan bir sanatkârın eserlerinde ayetlere de yer vermesi doğal karşılanmalıdır. Ancak bu son durumda ayetlerin bütün olarak değil de şiirin elverdiği ölçüde yer aldığı da hatırlatılmalıdır.⁷⁶ Ancak *İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası* isimli konferans

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKBAL'İN

GÜNÜMÜZ İNSANINA MESAJLARI

Kendisini değerli olarak kabul ettiğimiz büyük insanların en önemli iki özelliği vardır: ideal sahibi olmaları ve bu ideale ulaşmak için büyük bir heyecanla aksiyondan geri kalmamaları. Bu insanların eserlerinde yoğun olarak irfan ve fikir vardır. İdeal sahibi insan, tükenmez enerjisi ile yürüyeceği yolun bütün malzemesini elde eder.

Ebedî eserler daima insanlığın büyük dertlerine maharetle parmak basar. Bunların sesleri vahşi ormanlarda kükreyen aslanların sesleri gibidir. Titremez ve zaaf göstermezler. Bir başka ifadeyle bu eserler, mükemmeliyetin korku ile karışık hayranlığı içinde ruhları sarar ve sarsar. İnsanı büyülemiş gibi peşine takar ve sürüklerler. Bu insanlar kendi bakış açılarının kuvvetli projektörünü yaratılışın bin bir mucize ve tecellisine karşı çevirince, mucizeler içinde mucizeler görürler. Bunların eserlerine yansıdığı kadarı ile de bizleri âlemden âleme götürür. İşte İktbal, böyle bir mütefekkir ve sanatkârdır.

İktbal, kısaca İslam medeniyeti idealinin bülbülüdür. Müslümanların problemleri onun temel çilesidir. Bu problemlerin yoğunluğundan dolayıdır ki sanatından ziyade İslam toplumunun geleceğini düşünmüştür. Onun çilesi

aslında, medeniyetinin çöküşle karşı karşıya kalmasından ve bu çöküşten kurtulma çözümlerinin netleşmemesinden kaynaklanmaktadır. İktbal, düşünce veya sanatın fildişi kulesine çekilerek oradan topluma bakan bir kişi değildir.

Biz İktbal'in hayatında, büyük dinlerde zaman zaman vuku bulan yeniden canlanmanın, tek bir insanın kalbinden nasıl kaynaklandığını görürüz. İktbal, toplumda kabul görmüş değerlerle ve bu değerlerin gerçeklikteki ilkeleriyle ilgilenmektedir. Onun sezgici bir tavırla ortaya koydukları, yeni bir hayatı hedefleyen altyapıya yöneliktir. İktbal, özellikle yaşadığı bölgedeki Müslümanların aktif bir kimliğe ulaşması için gerekli faktörleri belirlemiştir. Hatta bu faktörleri ilk kez ön plana çıkarıp Hint altkıtasındaki Müslümanlara kimliklerini kazandırmaya çalışan kişi olarak görülebilir.

İktbal konferans metinlerinden oluşan *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası* isimli eserde ıslahatçı, yani yenilikçi bir görüş sunar. Bu fikrinin oluşmasında, materyalist ve natüralist görüşlerin egemen olduğu sosyo-kültürel ortama duyduğu tepkinin belirleyici olduğu söylenebilir.

Bu yenilikçi tavrı onu Müslüman mütefekkir Muhammed Abdüh'a yakın kılar. Bu anlamıyla Abdüh ile İktbal, fikrî düzeyde İslami bir aktivite ortaya koymuş ve İslami kavramlar üzerinden bir ıslahat hareketinde bulunmuşlardır. Bu harekette onlar, İslam'ın gelişim ve değişimdeki değerini belirtmeyi amaçlamışlardır kuşkusuz. O hâlde her ikisi de dıştan bir baskı sebebiyle bu harekete yönelmişlerdir. Abdüh, sömürgeciliğin emperyalizmi ve

egemenliğinin baskısı altında, İkbal ise materyalist düşünceye karşı gelmek için bu harekete yönelmiştir.¹⁶¹

Düşüncelerindeki metafiziksel yoğunluk İkbal'i, hakikat zemininden beslenen bir ideal insan modelini ortaya koymaya sevk etmiştir. Onun düşüncesi hem bir arayış hem de bir buluştur. Hakiki insanı arar ve keşfeder. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin "Sen seni bil sen seni" ve Yunus Emre'nin "Bir ben var bende benden içeru" mısralarında ifade ettikleri düşünceyi İkbal, felsefi bir sistem hâlinde geliştirmiştir. İkbal'in insanı merkeze alarak onun kemale ermesini amaçladığı bu düşünce sistemi günümüzdeki bütün insanlara ve özellikle Müslümanlara hâlâ yol göstermektedir.

Niçin İdeal İnsan?

Muhammed İkbal, giriştiği hamlesiyle Müslüman'ın ve bütün insanlığın İslam ile itibara kavuşmasını sağlamaya çalışır. Bu hamle, İslam'ın değerini tekrar gündeme getireceği gibi, çağdaş Batılı insanın gözünde de bu değeri tecrübi açıdan ortaya koyacaktır. İkbal, bir milletin çöküş ve yıkılış güçlerine karşı, benliğinin derinliklerine nüfuz etmiş bireyler yetiştirmek ister. Ancak bu kişiler, hayatın derinliğine dalıp onun özünü bulabilirler. Bunlar, gözümüzün önüne yeni standartlar getirirler ve böylece biz, çevremizin her zaman değişebileceğini ve yeniden organize edilip düzeltilmesi gerektiğini anlamaya başlarız. İkbal'in arzuladığı insan, çağının insan-ı kâmilidir. Bu